

פרשת בלק

הרב שמעון קליין

ערכים במבחן

מבוא

מה שעובר על 'בני ישראל' משמש כנושא מרכזי, סוג של בריח תיכון לספר. ה'ישיבה' המתוארת היא סוג של השתקעות במרחב, והיא עשויה לחולל תהליכים פנימיים. בתקופה שבה נפש ישראל עדיין אינה בשלה להכיל עמדה פנימית זו², תוצאותיה עשויות להיות הרסניות. כל זאת במעגל ראשון, פנימי ומהותי. במעגל שני מתאר הכתוב את ההשלכות - בדמות הזנות עם בנות מואב³.

"ויחל העם לזנות אל בנות מואב" - כתוצאה מן הישיבה בשיטים - מתרחש דבר במגרש החיים הטבעי - ה'עם',

"וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב: ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן: ויצמד ישראל לבעל פעור ויחר אף ה' בישראל: ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם והקע אותם לה' נגד השמש וישב חרון אף ה' מישראל: ויאמר משה אל שפטי ישראל הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור: והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל והמה בכים פתח אהל מועד"

(במדבר כ"ה, א'-ו').

בפסוקים אלו מתחולל אירוע קשה. תחילתו בזנות עם בנות מואב, המשכו בהשתחוויה לאלוהיהן, ובשיאו - איש מבני ישראל מביא אישה מדיינית אל תוך המחנה, מקרב אותה אל אחיו - לזנות, לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל, הבוכים פתח אוהל מועד.

אירוע זה מציף שאלות רבות. מהו הרקע להתנהגות קשה כל כך? מה הנחה את משה בהתנהגותו? מה הניע את פנחס? איך משקמים מחנה לאחר אירוע כה טראומתי, בו נשברו שורה ארוכה של ערכים?

בעיון זה נתרכז בניחות האירוע, בתגובות משה ופנחס אליו, ואלו ישמשו כחלון הבטה אל עבר השאלות הרבות שנשאלו. במעגל שני - נתייחס לכמה אירועים המובאים בעקבות פרשייה זו, ונזהה את ההתמודדות המוצעת בהם עם אשר אירע.

וישב ישראל בשיטים

"וישב ישראל בשיטים" - 'ישראל' הוא הנושא במשפט זה. שם המבטא ייעוד וזהות גם יחד. ציונו בלשון יחיד, תחת ניסוח אפשרי אחר - 'בני ישראל' בלשון רבים, מעמיד כנושא את הישות והקולקטיב¹. ההקשר - ספר במדבר, בו

(שם כ"א, א'-ג'; ז'; כ"א ועוד). מאוחר יותר היא הולכת ומתרבה, ומופעה הבוסרי בפרשייתנו יעיד על כך. עוד יש לציין שבספר דברים תודעה זו מבשילה, והיא נוכחת בפרשיות השונות בדומינטיות רבה.

² תיאורה של ישיבה במקרא, גורר אחריו פעמים רבות שבר. עובדה זו מתוארת במדרש: "אמר רבי יוחנן: כל מקום שנאמר וישב אינו אלא לשון צער, שנאמר 'וישב ישראל בשיטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב'. 'וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען' - 'ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם'. ונאמר 'וישב ישראל בארץ גשן'... 'ויקרבו ימי ישראל למות'. 'וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו' - 'ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדמי מזרע המלך הוא באדום" (סנהדרין ק"ו, ע"א). שורה ארוכה של תיאורי 'ישיבה' המביאים בעקבותיהם חורבן. דומה שישבה מזמנת תחושה של עצמיות, ולא מכוונת אל מחשבה או אידיאל המצוי מחוץ לאדם, אלא שהיית אדם בהוויית נפשו. במציאות בה עולמו הפנימי של האדם אינו בשל - שהייה זו טומנת בתוכה את הפורענות. מאידך - ישנם מצבים בהם טמונה בה גאולה. למשל בפרשת המלך: "כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתך" (דברים י"ז, ז'). ארבעה שלבים בתהליך היסטורי - ביאה אל הארץ (כניסה פיזית), ירושה (בעלות משפטית), ישיבה (השתקעות במרחב) בקשת מלך (שלב תודעתי מפותח).

³ לאחר מעשה, הכתוב מזכיר גורם נוסף לזנות - עצת בלעם בן בעור. תיאורו המפורש הוא לאחר שבי הנשים במלחמה במדין "ויקצף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות הבאים מצבא המלחמה: ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה: הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסור מעל בה' על דבר פעור ותהי המגפה בעדת ה'" (במדבר ל"א, ז'-ח). התעלמות פרשייתנו מהיבט זה, מזמינה התמקדות בעמדה הפנימית של העם, תחת תליית הכישלון בגורמי השפעה חיצוניים.

¹ ציון זה אינו מובן מאליו. בספר ויקרא הוא אינו נזכר, ובספר במדבר הוא נעדר בתחילת הספר, ואט אט מופיעו הולכים ומתרבים. התהליך - מהווה ביטוי לתודעת זהות ההולכת ומתפתחת במהלך הספר. בחלקו הראשון אזכורו הוא פעם אחת - בדיבור משה אל חותנו: "ויאמר משה לחבב בן רעואל המדיני חתן משה נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אתו אתנו לכם לכה אתנו והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל" (במדבר י', כ"ט). בשנת הארבעים מופיעה הראשונים הם במקומות שקיימת בהם הנגדה לעמים אחרים, או בהקשר למלחמות משה בעבר הירדן

הדרך, וכעת נתבע מעשה כדי להשיבה. כאמור - המענה האלהי הוא בפגיעה בראשים, לאו דווקא במי שחטא בפועל.

איזה סוג של עונש הוא זה? קשה שלא להבחין בעובדה שמשנה נתבע למעשה שאינו מצטמצם בהיבט המשפטי הצר. ההוקעה - מתייחסת לאחריותם, לא לפועלם, וזוהי עובדה לא פשוטה כשלעצמה. בנוסף - 'הוקעה' נזכרת פעם נוספת במקרא כצעד חריג ביותר - בהריגת שבעה מצאצאיו של שאול, בעקבות מעשהו בגבעונים. גם שם גבולות הגזרה של האירוע חורגים מכללי המשפט.⁶ בנוסף - 'חרון אף ה'" מרחף כעת בחלל, והוא עשוי ליצור בהילות, לדחוק את רגלי המשפט, המצריך מתינות ודיוק גם יחד.⁷

ומהי תגובת משה? "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל שְׁפָטֵי יִשְׂרָאֵל הֲרָגוּ אִישׁ אֶנְשָׁיו הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעוֹר" - משה נותן הוראה קונקרטי לשובי ישראל להרוג 'איש אנשיו'. בפשטות הכוונה היא לשרי האלפים, המאות והעשרות, הבוחנים מי מהאנשים הנתונים תחת חסותם - נצמד לבעל פעור. בניגוד לא-להים המצביע על האחראים - 'ראשי העם', משה מצביע על המבצעים - "הַנִּצְמָדִים לְבַעַל פְּעוֹר", וממילא על השופטים כמי שיוציאו את דינם לפועל. בניגוד לחרון האף האלהי המופיע בעקבות שרשרת כשלים וחסאים, משה ממקד את העונש בנצמדים לבעל פעור, ואת דינם הוא מנסח בלשון 'הריגה' - המשמשת בתיאור עונשי בית הדין (דוגמה - דברים י"ג, י').

האם עבר משה על ציווי א-להים? מה מקופל בפער זה?

שאלה זו נושקת לשאלה רחבה - עד כמה דבר א-להים הוא הוראה קונקרטי המחייבת ציות, או עמדה מושגית, המצביעה על המהות, המצפה למנהיג שיתרגם אותה לכלי המציאות. הבנתנו היא כאפשרות השנייה,⁸ ממילא השינוי שעורך משה הוא אינו עניין לכעס א-להי, אלא עניין ללימוד ולמשמעות. א-להים מטיל אחריות על משה וכמו אומר לו - הנפילה אינה בשולי המחנה, והכתובת לענישה היא - ראשי העם - מנהיגיו לטוב ולרע. אלו הן אמירות ערכיות גבוהות, הקודמות לכלי המשפט המדודים, ויותר מדרך אחת היא ליישומן.

משה הולך כמה צעדים לאחור, ומשתית את פתרונו על הנחות יסוד אחרות: הוא הולך אצל הדין והמשפט,

⁶ החריגה מן המשפט היא בעצם מסירת אנשים בשל מוצאם ולא בשל מעשיהם, בהענשת בנים בעוון אבותם ובהלנת נבלת המת תקופה ארוכה.

⁷ בהמשך מתוארת מגיפה, במהלכה נהרגו עשרים וארבעה אלף איש, והיא נעצרה ברגע שפנחס עושה מעשה. המשמעות היא - סוג של דחיפות לפועלו של משה - שעד שהוא לא נעשה ממשך חרון אף א-להים לגבות קורבנות.

⁸ בהרחבה על כך בעיונו בספר שמות - פרשת בא ופרשת בשלח.

בהחילו לזנות עם בנות מואב. "וַתִּקְרָאן לְעַם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן וַיֹּאכַל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֱלֹהֵיהֶן" - בנות מואב מזמינות לאכול מזבחי אלוהיהן, ובעקבות ההזמנה באה ההשתחויה. "וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר" - הצעד השלישי חוזר ומתייחס לישראל, הנצמד מעתה לבעל פעור. הפעירה מסירה מחיצות, ומגלמת במהותה את חוסר ההבחנה בין פנים לחוץ. "וַיַּחַר אֶף ה' בְּיִשְׂרָאֵל" - תגובת א-להים היא בחרון אף ב'ישראל' המחלל את זהותו. אירוע זה אינו מתרחש בשולי המחנה, וניתן להבין זאת מן התיאורים, המתייחסים כולם אל ישראל ואל העם בגוף יחיד; כמו מצביעים על הקיום הקולקטיבי, אל עבר פנימיותו, ההנהגה ואולי סוג של אידיאולוגיה שריחפה באוויר.

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה קַח אֶת כָּל רְאֵשֵׁי הָעָם" - הנפילה לא הייתה בשולי המחנה, וממילא המענה מתייחס - ל'ראשי העם'. תגובה הפוגעת במנהיגים איננה מובנת מאליה. אפשר להבין כי הם הנהיגו את החוטאים, ואפשר גם לראותם כראשי העם - באופן כללי, מעבר להקשר האירועים האחרונים. אי המיקוד מזמן את שתי האפשרויות גם יחד. "וְהוֹקַע אוֹתָם לְה' נֶגֶד הַשָּׁמַיִם" - הוקעה נזכרת בסיפור נוסף במקרא - בו מוקיעים הגבעונים שבעה מבניו של שאול. שם מדובר במוות בתליה, באופן בו הם מוצגים לראווה - 'למען ישמעו וייראו'. הוקעה נגד השמש היא ענישה לאור היום, הבהרה מהי עמדת א-להים ומהי עמדת משה ביחס לאשר אירע.⁵

"וַיֵּשֶׁב חֲרוֹן אֶף ה' מִיִּשְׂרָאֵל" - חרון אף ה' מתואר בגוף שלישי, בסוג של מציאות אובייקטיבית שכבר יצאה אל

⁴ שמואל ב' פרק כ"א. במדרשים שונים קושרים חכמים את שני האירועים. למשל: "אמר רב חסדא: מניין להוקעה שהיא תליה - דכתיב והוקענום לה' בגבעת שאול בחיר ה'" (סנהדרין ל"ד, ע"ב).

⁵ שיוך 'ראשי העם' אל קבוצת הנענשים נזכר בכמה מן המדרשים: "קח את כל ראשי העם והוקע אותם (במדבר כ"ה, ד)". אמר ר' יודן ראשי העם תלה על שלא מיחו בבני אדם המסויימין בהם כשמש" (מדרש תנחומא פרשת בלק סימן כ"ח ועוד). מנגד, נזכרת עמדת ר' נחמיה הסבור שראשי העם הם השופטים המוקיעים את הנצמדים לבעל פעור: "ר' נחמיה אמר לא תלה, אלא אמר הקדוש ברוך הוא למשה הושיב להם ראשי סנהדראות ויהיו דנין כל מי שהלך לפעור" (במדבר כ"ה, ה'). דברי ר' נחמיה אלו הם מדרש, וייחוסם כפשוטו של מקרא קשה: 1. הנושא בפסוק זה (ד') הוא ראשי העם, ואך מתבקש לייחס את השיוך 'אותם' אליהם. שיוכו אל החוטאים שאינם נזכרים בפסוק זה - קשה. 2. הלשון "וְהוֹקַע אוֹתָם" מתייחסת אל החוטאים בלשון רבים. חוטאים שכאלו אינם נזכרים בפסוקים הקודמים, המקפידים לנסח אותם בלשון יחיד ("וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּשֵׁטִים וַיַּחַל הָעָם... וַיֹּאכַל הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְאֱלֹהֵיהֶן: וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל..."). 3. אם משה מכוון עין בעין עם ההוראה הא-להית, לא ברור מדוע הבטחת ה' "וַיֵּשֶׁב חֲרוֹן אֶף ה' מִיִּשְׂרָאֵל" לא מומשה על ידו אלא על ידי פנחס.

אחרים. כעת מתברר כי ברגע של מבחן כל אלו התמוססו לגמרי¹¹, ומכיוון שכך - מה שנתבע כעת הוא העמדת תשתית יציבה, מערכת מושגית אשר תעמיד את אלו.

בשלושה מעגלים ניתן המענה: בראשון - צעדו של פנחס בן אלעזר. בשני - שורה של פרשיות עליהן צווה העם בעקבות המגיפה. בשלישי - המלחמה היזומה של ישראל במדיין, סוג של 'חוויה מתקנת' למפגש הטראומתי הראשון¹².

נפתח בפועלו של פנחס.

מענה בעיתו - פנחס

"וַיֵּרָא פִּינְחָס בֶּן אֱלֶעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן וַיִּקָּם מִתּוֹךְ הָעֵדָה וַיִּקַּח רֶמַח בְּיָדוֹ: וַיָּבֵא אַחַר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הַקִּבָּה וַיִּדְקַר אֶת שְׁנֵיהֶם אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאִשָּׁה אֶל קִבְתָּהּ וַתַּעֲצֵר הַמַּגִּיפָה מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְהִי הַמַּתִּים בַּמַּגִּיפָה אַרְבָּעָה וְעֶשְׂרִים אֲלֹף"

(במדבר כ"ה, ז' ט').

כאמור, א-להים מזמין את משה אל פעולה החורגת מכללי המשפט. משה אינו מרים את הכפפה, ומי שעושה כן הוא פנחס, הקורא את המפה, רואה את גודל השבר ומגיב. תגובתו עוצרת את הסחף, את המגיפה ואף מכפרת על בני ישראל¹³.

כמה הערות ביחס לפועלו: הכתוב מקדיש פסוק שלם לתיאור שרשרת פעולות מקדימות: "וַיֵּרָא פִּינְחָס בֶּן אֱלֶעָזָר

¹¹ חז"ל מציינים במדרש דיאלוג בין זמרי המביא את המדינית אל משה, ופוחח עמו בדיבור: "תפשה בבגדיתך והביאה אל משה. אמר לו: 'בן עמרם זו מותרת או אסורה?' אמר לו 'אסורה היא לך'. אמר לו זמרי 'ואתה שלקחת מדינית היא?' מיד נתרשלו ידיו של משה" (במדבר רבה בלק, כ, כ"ד). מדרש זה מצביע על בלבול וחוסר הבחנה בסיסית - מה בין בקשר המושתת על בניית תא משפחתי, לבין קשר שבסיסו הוא הזנות.

¹² צלע משמעותית בפרשייה זו מתוארת במלחמה במדיין, הנפתחת במילים: "וַיִּקָּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֵת הַמִּדְיָנִים אַחַר תְּאֵסֵף אֶל עַמִּיךָ" (במדבר ל"א, ב'). א-להים מצווה את משה לנקום במדיין, וכמו אומר לו - לא תוכל לעזוב את העולם בטרם ייסגר המעגל. במשך חמישים וארבעה פסוקים, מתאר הכתוב בפירוט רב את המלחמה ואת חלוקת השלל בעקבותיה. העם חוזר ונלחם עם מי שהכשיל אותו בצורה מבהה כל כך, והפעם הוא מנצח, גם מחלק שלל. סוג של 'חוויה מתקנת' - 'ישראל נגד מדיין'.

¹³ בסוג של דמיון - ההוראה הא-להית הופנתה כלפי ראשי העם, ובהתאמה - פנחס פועל כנגד מי שייצג ואולי הוביל את האידיאולוגיה בטהרתה, וללא כל מורא אמר את דברו כנגד משה העדה ואוהל מועד. לצד הדמיון גם ההבדל - הפתרון של פגיעה בראשי העם נזנח, ומנגד - מתים במגיפה עשרים וארבעה אלף.

הנחותו את שופטי ישראל לדון את הנתונים תחת אחריותם; את החוטאים ולא את מנהיגיהם.

למעשה, בטרם שופטי ישראל מספיקים ליישם את הוראת משה, נפתחת 'חזית' נוספת לאירוע: "וַהֲנֵה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב אֶל אָחִיו אֶת הַמִּדְיָנִית לְעֵינֵי מֹשֶׁה וּלְעֵינֵי כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר כ"ה, ו'). התפתחות בלתי צפויה זו מציפה את תשתיות האירוע. איש מבני ישראל בא ומקרב אל אחיו את ה'מדיינית'. מסתבר שהוא אוהב בה בידיו, ומביא אותה אל אחיו. ההקשר הוא הזנות עם בנות מואב, וכעת הוא מציע לאחיו זנות עם 'מדיינית' המתוארת בה'א הידיעה, כאות לחשיבותה. כל זאת - לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל. ומהי תגובתם? מהי תגובת משה? "וַהֲמָה בָכִים פֶּתַח אֶהֱל מוֹעֵד"⁹. זהו מעשה ראוותני, טעון, רווי באמירה ואולי באידיאולוגיה. הפתרון שניתן לשופטי ישראל ננטש, ומבוכת גדולה מביאה את משה ואת עדת בני ישראל אל הבכי.

ערכים שחוללו

מה עומד בבסיס השבר הגדול? דומה שיותר משיש כאן שברים, יש כאן חשיפה. סוג של הסרת לוט מעולם שעדיין לא נבנה. התיאורים הרבים בתחילת הפרק, מצביעים על אירוע שאינו מקרי, על מפגש שכשל בשל חוסר בשלות. בפרקים מאוחרים יותר, מציג הכתוב פנים נוספות שהיו לו, בהיבט של 'מתקפת התרבות' שהייתה לבלעם בן בעור, השולח את בנות מואב ומדיין אל ישראל, שעה שלא היו להם עדיין כלים להתמודד עמן. תיאור זה מנהיר את מבנה הפרקים הקודמים לאירוע שלנו. במהלכם שולח מלך מואב אל בלעם אשר במדיין, מבקש לרותמו אל המלחמה בישראל. תוכניתו הגדולה אמנם לא צלחה¹⁰, אך תוכנית משנית יצאה לדרך - בעצה לפתות את ישראל לזנות ולא להים אחרים, ואלו הם חלליה.

למעשה - אירוע זה מצביע על חשיפה לפיתויים שהובילה להתרסקות. כעת זהו הזמן להעמיד מערכת מושגים שתאפשר להתמודד בעתיד עם מצבים שכאלה. אם נבוא להגדירם באופן ממוקד יותר, הרי שחוללו הערכים המעמידים את עיקרו של הספר - קדושת עם ישראל, קדושת המחנה, ההבדלה בן מחנה ישראל לבין עמים

⁹ אוהל מועד אינו מתואר ישירות, אלא דרך התודעה של משה ובני ישראל הנוכחים ובוכים. עובדה זו ממקמת את המוקד באנשים, ולא באוהל מועד כשלעצמו.

¹⁰ ניסיונותיו החוזרים ונשנים מתוארים בפרק כ"ב-כ"ד, כשהפסוק האחרון מתאר את הכישלון "וַיִּקָּם בְּלַעַם וַיִּלָּךְ וַיֵּשֶׁב לְמִקְמוֹ וְגַם בָּלַק הָלַךְ לְדַרְכּוֹ" (במדבר כ"ד, כ"ה). נציגי שני העמים נפרדים והולכים איש לדרכו. לצד זאת - בנותיהן חוברות לרעיון משותף להכשיל בו את ישראל.

לקחים בעקבות האירוע

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: צְרוּר אֶת הַמַּדְיָנִים וְהַפִּיזְתֶם אוֹתָם: כִּי צָרְרִים הֵם לָכֶם בְּנִכְלִיהֶם אֲשֶׁר נָכְלוּ לָכֶם עַל דְּבַר פְּעוּר וְעַל דְּבַר כְּזָבִי בֵּת נְשִׂיא מְדִיָּן אֲחֻתָּם הַמֵּכָה בְּיוֹם הַמַּגֵּפָה עַל דְּבַר פְּעוּר"

(במדבר כ"ה, ט"ז-ח).

ציווי ראשון - עמדה מרוחקת, צוררת כלפי מי שפגע בישראל, לצדה הוראה מעשית - 'והפיזתם אותם'. בבסיס אלו - מידה כנגד מידה. הם צוררים אליכם - חרשו רעתכם בדבר פעור, ואף במערכה המתוכננת על ידי כזבי בת נשיא מדין. צררו גם אתם אותם. זוהי עמדה בסיסית שאינה עוברת לסדר היום, אינה מוחלת¹⁷.

צעד נוסף הוא - בציווי על המפקד:

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה פ וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֱלֻעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן לֵאמֹר: שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ כָּל עֵדֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אָבֹתָם כָּל יָצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל: וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְאֱלֻעָזָר הַכֹּהֵן אֹתָם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחוּ לֵאמֹר: מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה פֹאשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיְצִיאִים מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"

(במדבר כ"ו, א'-ד).

בעקבות המגפה המבטאת את השבר, את מצבם כניגפים, מצטוו משה לשאת את ראש כל עדת בני ישראל. נשיאת ראש פירושה 'הרמת ראש' ויצירת חשיבות. כמה משמעותית היא חשיבות זו - לאחר הנפילות הגדולות שפקדו אותם כעת.

תפקיד מרכזי למפקד הוא - ההתייחסות למעגלי הזהות השונים, המשווים למעמד אופי של 'ארגון המחנה'. תחת האירוע הקשה שבמהלכו ניטשטשו הגבולות, שוב משויכים האנשים איש איש לשבטו, למשפחתו ולבית אביו. לצד דמיון הקיים בין המפקד הראשון למפקד הנוכחי, קיימים כמה חידושים באחרון: כותרתו "וַיְהִי אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה" משווה לו מעמד של שיקום לאחר השבר הגדול. ציון המקום בו הוא מתקיים: "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְאֱלֻעָזָר הַכֹּהֵן אֹתָם בְּעֶרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יְרַחוּ לֵאמֹר" משווה לו מעמד של הכנה לקראת הכניסה אל הארץ. בניגוד לייחוס במפקד הראשון בתחילת ספר במדבר - בארבעה מעגלים, כשהאחרון

בן אהרן הפהן וַיָּקָם מִתּוֹךְ הַעֲדָה וַיִּקַּח רֶמַח בְּיָדוֹ. בשלב ראשון מתוארת ראייה, ללא מיקוד בשאלה - 'מה ראה?' כמו מעיד הכתוב על הבנתו את מהות האירוע. במעגל בסיסי - הוא רואה את פועלו של זמרי עם המדיינית ואת חילול הערכים הגדול הכרוך במעשה. מסתבר שהוא גם ראה את פתרון משה - בהוראה לשופטי ישראל, ששוב אינו מהווה עוד פתרון. תיאור שני לפועלו - "וַיָּקָם מִתּוֹךְ הַעֲדָה" - כשליח לעדה. צעד שלישי: "וַיִּקַּח רֶמַח בְּיָדוֹ" - מכוונות למעשה שיתואר בפסוק הבא. יכול היה הכתוב לדלג על פסוק זה, ולפתוח בתיאור פועלו בפסוק הבא. בכך הייתה מצטיירת קנאה שמוקדה הוא מעשיות, ואינה מבוססת על הבנה ובוודאי לא על הקשבה למתרחש. פתיחה בראייה, המשך בקימה, ולאחריה לקיחת רומח - מעמידה תשתיות מפוקחות, קריאה נכונה של המציאות, התעוררות פנימית בקימה מכוונת - איסוף כוחות ומכוונות למעשה, ורק לאחר מכן עשיית הדבר המתבקש.

"וַיָּבֵא אַחֵר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל הַקָּבָה¹⁴ וַיְדַקֵּר אֶת שְׁנֵיהֶם אֶת אִישׁ יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאִשָּׁה אֶל קְבֹתָהּ" - השניים הספיקו להיכנס לקובה (לאוהל), ושם הם נהרגים - 'איש ישראלי' נהרג בשל זהות 'ישראל' שחוללה, ו'האשה אל קבֹתָהּ' - בייחוס הקובה אליה, בהיותה נתונה בתוכה, כמארכת את הבאים אליה¹⁵. "וַתַּעֲצֹר הַמַּגֵּפָה מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - בפסוק בו מתוארת הריגת השניים, מתוארת גם עצירת המגיפה, ומשווה למעשה מעטה של אחריות¹⁶. ביטוי נוסף למעטה זה נוכח בתיאור העוקב: "פִּינְחָס בֶּן אֱלֻעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הָשִׁיב אֶת חַמֹּתֵי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְאוֹ אֶת קְנֹאֲתֵי בְּתוּכָם וְלֹא כְלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקֹנְאֹתֵי: לִכֵּן אָמַר הַנְּנִי נִתֵּן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם: וְהָיְתָה לוֹ וּלְזָרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֵנָּה עוֹלָם תַּחַת אֲשֶׁר קָנָא לְאַלְהֵיו וַיִּכְפַּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם, "ב-ג"). א-להים מייחס את פנחס לאחור עד אהרון, וכמו משייך את המעשה אל דרכו של אהרון. יכול היה מעשהו להתפרש כקנאות שאינה חסה על המציאות, שוברת ומרחיקה את השלום, אך לא זוהי קנאות פנחס, הקשורה במהותה אל האחריות, השלום והכפרה גם יחד.

¹⁴ פרשנים מזהים אותה כאוהל או כמין כיפה. בלשון חז"ל "כמין קָבָה יש ברקיע, שממנה גשמים יוצאים (תענית ח', ב'). במקומות רבים בחז"ל נזכר הביטוי 'קובה של זונות' במשמעות של בית בושת (עבודה זרה י"ח, ע"א; מדרש תנחומא בראשית מ"ב, ג' ועוד).

¹⁵ יש פרשנים שראו בכך ציון למקום ערוותה. גם ציון זה מקפל בתוכו פרשנות למעשה הריגתה (בהצבעה על חוסר צניעותה).

¹⁶ פנחס עוצר את המגיפה, לאחר שמתו בה 24,000 איש. המשמעות היא שבעת פועלו העם כבר היה נתון עמוק בעיצומה של המגיפה. עובדה זו מצטרפת למילים 'וירא פנחס' העומדים בבסיס יציאתו לדרך, והיא עשויה לשוות מעטה של אחריות לפועלו.

¹⁷ עמדה זו אינה תחומה בזמן, וחכמים במדרש ראו בה הוראה לדורות: "צרור את המדינים. אף על פי שכתוב בתורה כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום (דברים כ', י), אבל אלו לא תדרוש שלום (דברים כ"ג, ז). ד"א צרור את המדינים. לפי שכתבתי כי תצור אל עיר [וגו'] לא תשחית את עצה (דברים כ', ט), לאלו לא תעשו כן, אלא חבלו אילנותיהן" (מדרש תנחומא פנחס, ג').

ממד נוסף לשייכות השבט והמשפחה אל נחלתם. הטבע אינו עיוור, וגם הוא אומר את דברו - בו משוקעת אמירה א-להית המשייכת אותם אל נחלתם.

עד כאן עיסוק ראשוני במשבר הגדול הפוקד את ישראל בעת ישיבתם בשיטים. כגודל השבר, כך גודל ה'פאזל' שנשאר עדיין פתוח. מעבר למענה במעגל הבסיסי - בו התמקד עיוננו זה, קיימת שרשרת של פרשיות הנחתמות במלחמה במדיין (פרק ל"א), והן משמשות לה כסוג של הכנה. עיוננו בפרשת מטות יוקדש אל המלחמה במדיין.

מביניהם הוא האישי - כמי שיוצאים לצבא ("שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם: מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר א', ב'-ג')¹⁸, כעת מעמדם האישי מתואר תחילה, לפני מעגלים אחרים: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה לְבֵית אֲבֹתָם כָּל יֵצֵא צָבָא בְּיִשְׂרָאֵל. גם המשפחה הופכת להיות משמעותית ביותר, ותחת ההתעלמות משמות משפחה במפקד הראשון, יצוינו אלו שוב ושוב בשמותיהן ובחשיבותן¹⁹. בניגוד לנשיאי המטות העומדים על הפקודים ומייצרים מעמד חשוב, כעת הם אינם, והחשיבות היא של הנמנים כמו גם המשפחות בעצמן. כל אלו באים בעקבות המגיפה כסוג של העצמה - בעצם חשיבותם, ובייחוד הניתן לכל אחד מהם כאדם וכמשפחה גם יחד.

לאלה תיחלק את הארץ

"וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: לְאֵלֶּה תִּחְלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶה בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת: לְרֵב תִּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ וְלַמַּעֲט תִּמְעֵיט נַחֲלָתוֹ אִישׁ לְפִי פִקְדֵי יִתֵּן נַחֲלָתוֹ: אִף בְּגוֹרֵל יִחְלַק אֶת הָאָרֶץ לְשְׁמוֹת מִטּוֹת אֲבֹתָם יִנְחֲלוּ: עַל פִּי הַגּוֹרֵל תִּחְלַק נַחֲלָתוֹ בֵּין רֵב לַמַּעֲט"

(במדבר כ"ו, נ"ב-נ"ו).

עד כה הועצמו היחידים והמשפחות, כעת הולך הכתוב צעד נוסף ומחבר אותם אל נחלה: "לְאֵלֶּה תִּחְלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלָה" - לאותם שנמנו קודם לכן - תחלק הארץ. שיוך אל הארץ מעמיד חשיבות לא רק בהיבט האישי והזמני, אלא כמי שיורשים נחלה העשויה להיקרא על שמם לדורות. "בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת" - בפשטות הכוונה היא למשפחות הנמנות בשמן בעת הזאת. "אִף בְּגוֹרֵל יִחְלַק אֶת הָאָרֶץ" - הגורל, מצרף

18 ארבעת המעגלים: "עדת בני ישראל" - הקולקטיב; "למשפחתם" - שבט מורכב מכמה משפחות; "לבית אבתם" - מעגל גרעיני יותר; "במספר שמות כל זכר לגלגלתם" - הפרט הבודד. התיאור הנוסף - "מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה" ממשיך ומציין את המעמד האישי.

19 המחשה לפער בשיוך ובחשיבות: כך מתואר שבט ראובן במפקד הראשון: "וַיְהִי בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל תּוֹלְדֹתָם לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם בְּמִסְפַּר שְׁמוֹת לְגַלְגֻּלְתָּם כָּל זָכָר מִבְּנֵי עֲשָׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה כָּל יֵצֵא צָבָא" (במדבר א', כ'). ובשני: "רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל בְּנֵי רְאוּבֵן חֲנוּךְ מִשְׁפַּחַת הַחֲנֹכִי לְפִלְוֵא מִשְׁפַּחַת הַפְּלֹאִי". בשני - פתיחה בפנייה חשובה אל ראובן בציון שמו. בניגוד למפקד הראשון בו צוינו כבכור הוא אגב תיאור בניו ל'בני בכור', בשני צוינו כבכור מתייחס אליו באופן אישי. שיוך המשפחה בלשון "חנכי", פלואי", כמו גם השבט - "ראובני", מצביע גם הוא על שייכות ועל קשר פנימי.

.....

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב שמעון קליין, תשל"ד
 עורך: חננאל רוס

בית המדרש הווירטואלי
 מיסודו של
 The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
 משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דוא"ל: office@etzion.org.il
 לביטול רישום לשיעור:
<http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php>
